

7. Ismeretlen eredetű, rejtélyes módon megkurtított szerkezetekből is gyűjtöttem néhányat. Ezeket a rövidítésformákat alkalmaznának vélem a teljes intézménynév helyettesítésére.

GODIS Kft. = *Gáz-Olajipari, Tervező, Beruházó és Szolgáltató Kft.*

KGYV-SKÜ = *Szerelő-Szolgáltató Kft.*

Az előzőekben bemutatott névalakok nem egyformán, hanem sokszínűen töltik be tulajdonnévi szerepüket. Tartalmi és alaki jellemzőik nem mindig felelnek meg a célszerűség, a világosság és a jóhangzás követelményének. Ezért különösen fontos, hogy maguk a névadók is ismerjék a név megkurtításának lehetőségeit, és a számukra, valamint a névhasználóknak is leginkább megfelelő rövidítésformát válasszák.

Jegyzet

¹A cégelnevezéseket az eredeti, gyakran hibás alakjukban idézem. A *kft.* rövidítésformáját kivétel nélkül helytelenül *KFT*-nek írták, ezért célszerűnek láttam átváltani őket a szabályos formára. Ez a névhasználói gyakorlat azonban elgondolkoztathatja a szabályalkotókat is.

BALÁZS GÉZA

Antropológiai nyelvészet vagy nyelvészeti antropológia?

Az antropológiai nyelvészet bevezetése Magyarországon*

0. Kulcsszavak: antropológia, antropológiai nyelvészet, beszélés néprajza, etnolingvisztika, etnoszemantika, folklórlingvisztika, szemiotika, szociolingvisztika, szövegtan, terepmunka, szociális dialektusok, multilingvizmus, univerzálék, a nyelvek centrális és perifériális eszközei.

1. Antropológiai nyelvészet vagy nyelvészeti antropológia. – Az antropológiai nyelvészet az 1980-as években uralkodó nyelvészeti iskola az USA-ban. A humán tudományok négy területét (four fields) magába foglaló rendszer része: 1. fizikai antropológia, 2. archeológia, 3. szociális és kulturális antropológia, 4. nyelvészeti antropológia. A terminusnak van latin változata (*anthropologia linguistica* – ezt használja például ZSILKA JÁNOS a nyelv és etika, nyelv és vallás kapcsolatát elemző tanulmányában, ZSILKA

1991: 101). A két angol változat között – *anthropological linguistics* és *linguistic anthropology* – nincs lényeges különbség. Magam korábban a szociális, kulturális, vizuális, szimbolikus stb. antropológia mintájára a *nyelvészeti antropológia* terminust javasoltam, újabban azonban jobbnak tartom az *antropológiai nyelvészet* kifejezést: nyilvánvalóbban kifejezve ezzel a nyelvészeti alapok hangsúlyos voltát.

Az antropológiai nyelvészet a kulturális antropológia keretébe helyezhető; fő érdeklődési iránya az írástudatlan társadalmak nyelve, ezen túlmenően (és bennünket is jobban érintő módon) a beszéd (kommunikáció) etnográfiaja (szokásai), a szociális dialektusok, multilingvizmus, kognitív (gondolkodási) formák.

Német nyelvterületen az *etnolingvisztika* (Ethnolinguistik), a *metalingvisztika* és részben az *újhumboldtianizmus* körébe sorolják az antropológiai nyelvészet jelenségeit.

Az antropológiai nyelvészet vezető folyóirata az *Anthropological Linguistics* (1959–), amelynek 30 éves tartalommutatója most látott napvilágot (JACOBI-PROST 1989).

Tudományos fórumai: American Anthropological Association (újjaszerveve 1984-ben); Society for Linguistic Anthropology.

Az első nagyszabású szöveggyűjtemény 69 válogatott tanulmánnyal 1964-ben jelent meg (HYMES 1964).

Néhány alapvető munka:

ARDENER, EDWIN, ed. 1971. *Social anthropology and language*. London: Tavistock.

CALAME-GRIAULE GENEVIÈVE. 1965. *Ethnologie et language*. Paris: Gallimard.

DOUGHERTY, JANET W. D., ed. 1985. *New directions in cognitive anthropology*. Urbana: University of Illinois Press.

GREENBERG, JOSEPH H. 1968. *Anthropological Linguistics: An Introduction*. New York: Random House.

HYMES, DELL. 1974. *Foundations in sociolinguistics: An ethnographic approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

PARKIN, DAVID, ed. 1982. *Semantic anthropology*. London: Academic Press.

PHILIPS, SUSAN U. 1983. *The invisible culture: Communication in classroom and community on the Warm Springs Indian Reservation*. New York: Longman.

SPERBER, DAN. 1985. *On anthropological knowledge*. (Cambridge studies in social anthropology, 54.) Cambridge-New York: Cambridge University Press.

„Four-field”
Tudományrendszertani modellek

Archeológia	Fizikai antropológia	Szociális-kulturális antropológia	Nyelvészeti antropológia
-------------	----------------------	-----------------------------------	--------------------------

- primitív nyelvek
- szociolingvisztika
- kognitív antropológia
- beszélés néprajza
- multilingvizmus
- kommunikációs konfliktusok
- politikai nyelvhasználat
- szemiotika/pragmatika

A n t r o p o l ó g i a

Archeológia	Fizikai antropológia	Gazdasági antropológia	Szociális-kulturális antropológia
	irodalmi antropológia vizuális antropológia fotóantropológia		Szemiotikai antropológia
	egyéb		Szimbolikus antropológia
			Antropológiai nyelvészet

Antropológiai nyelvészet

etnolingvisztika
folklórlingvisztika
beszélés néprajza
kommunikáció
néprajza

nyelvészeti részdiszciplínák:	más tudományágak:
<ul style="list-style-type: none"> – dialektológia – szövegten – névtan – lexikológia, frazeológia – nyelvi tervezés 	<ul style="list-style-type: none"> – etnológia, etnográfia – szociológia – pszichológia

határtudományok:

- pszicholingvisztika
- nyelvfilozófia / anthropologia linguistica
- szemiotika
- kommunikációelmélet
- pragmatika

2. Az antropológiai nyelvészet nagy alakjai, iskolái. – Az antropológiai nyelvészet sokban támaszkodik a funkcionista prágai, az amerikai újbloomfieldi strukturalista iskola, a dialektológia és a szociálpszichológia hagyományaira. Amerikában FRANZ BOAS, EDWARD SAPIR és BENJAMIN WHORF nevéhez fűződik az antropológiai nyelvészet megalapozása. Az Amerikai Egyesült Államokon és Kanadán kívül meg kell említeni a brit *szociális antropológiá-t*, s azon belül MALINOWSKI munkásságát a primitív nyelvek funkcióinak meghatározásában. PARKIN 1982-ben ezeket a kutatásokat *szemantikai antropológia* néven foglalta össze. Ide sorolják még BLOCH kutatásait (1975) a hagyományos társadalmak politikai szóbeliségéről, valamint GOODY-nak a *kultúraváltás-ról* (cross-cultural studies) folyó kutatásait, amelyek az írni-olvasni tudás kultúraváltoztató hatására vonatkoznak (1977). Franciaországban CLAUDE LÉVI-STRAUSS-nak a mítoszok strukturális jegyeit kutató analízisét sorolhatjuk az antropológiai nyelvészet körébe, DE CALAME-GRIAULE dogon nyelvi (Nyugat-Afrika) tanulmányait (1965), valamint SPERBER *kognitív antropológiá-ját* (1985) is említhetjük. A franciák bekapcsolódásával és közvetítésével vált valóban nemzetközivé az antropológiai nyelvészet.

Amerikában 1950–1980 között az antropológiai nyelvészet a nyelvtudomány empirikus területét is jelentette, amelyben a legkülönbélebb kutatások és irányzatok jól megfértek egymás mellett. Az utóbbi években azonban újfajta antropológiai nyelvészet jött létre.

Az egyes irányzatok között sorrendben először kell említeni a DELL HYMES-féle *beszélés etnográfijá-t* (ethnography of speaking), amelyet később a *kommunikáció etnográfija* néven fejlesztettek tovább (ethnography of communication, pl. SAVILLE-TROIKE 1982/1989), amely a beszéd-fajtákat, a kommunikációs kompetenciát a hagyományos szerűség oldaláról ragadta meg. A nyolcvanas években részben a *Sapir-Whorf-hipotézis* gondolatfölvételéből fejlődött, a WARD GOODENOUGH, FLOYD LOUNSBURY és CHARLES FRAKE által képviselt *kognitív antropológiá-t* kell megemlíteni. A kognitív antropológia a boasi hagyomány újabb fejleménye, képviselői az etnikai eszmék alapját, az ismeretek fajtáit a nyelvi struktúrákban kutatják.

A mai antropológiai nyelvészetre hatottak még az egy- és többnyelvű társadalmakkal (monolingual communities, multilingualism) kapcsolatos kutatások, a kommunikációs konfliktusok (miscommunication) vizsgálata, valamint a különféle *diszkurzuszvizsgálatok* (a mai szöveg-kezdete, a discourse analysis), a konverzációs analízis, a gyermeknyelv-kutatások, a beszédaktus-elmélet változatai és kritikája, valamint a *szemiotika* antropológiai és pragmatikai vonulata. (L. bővebben: HILL 1992: 65–8.)

Mindehhez csatlakozik még MIHAIL BAHTYIN csak későn kibontakozó és megismert életműve, a társadalmi dialogizmusokról, *nyelvi viselkedésformák*-ról föllállított elmélete (BAUMAN 1992: 146).

Mindezek alapján egy, az etnológiában eredeztethető, a társadalom és nyelv sokirányú kapcsolatát kutató, szemiotikai és kognitív, interdiszciplináris tudomány körvonalazódott antropológiai nyelvtudomány néven. Ilyen módon az antropológiai nyelvészet a formális nyelvtudomány ellenhatásaként alakul, új diszciplínák és talán paradigmák születését indítja el, ezért számunkra sem hagyható figyelmen kívül.

3. Az antropológiai nyelvészet Magyarországon. – Egy 1990-ben tartott tanszéki konferencián már beszámoltam a magyar tudományban a nyolcvanas években megjelenő antropológiai hatásokról (BALÁZS 1991). 1980-tól magam is folyamatosan végzek mai nyelvi, mai folklór vizsgálatokat szemiotikai-antropológiai keretben (elemzések és további bibliográfia: BALÁZS 1993). Először egyik 1987-ben megjelent tanulmányomban használtam magam is a terminust, s fölhívtam a figyelmet az *antropológiai nyelvészet* (sic!) alkalmazhatóságára a magyar nyelvtudományban (BALÁZS 1987: 402): Antropológiai nyelvészet címmel 1991-től tartok előadásokat az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékén, s ugyancsak van ilyen témájú kollégium a JPTE Kommunikációs Tanszékén. – A tudományos elfogadást jelzi, hogy ilyen címmel az OTKA 1992-ben két pályázatot is támogatott. – 1992. május 19-én a Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasó ülésén a nyelvészeti antropológia iskolai alkalmazhatóságáról szoltam. – 1993-ban Tolcsvai Nagy Gábor hirdetett meg Antropológiai nyelvészet címmel előadást az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékén. – 1993. április 2-án a Harmadik Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencián a szocioling-visztika-szövegnyelvészet szekcióban tartottam előadást Az antropológiai nyelvészet bevezetése Magyarországon címmel.

A *kognitív nyelvészet*-et Magyarországon elsőként bemutató előadásán KIEFER FERENC ugyancsak hangsúlyozta a nyelvészetben az antropológia szerepét (KIEFER 1992).

4. Kísérlet az antropológiai nyelvészet terminus meghatározására. – Először az első magyarországi lexikonmeghatározás: *Antropológiai nyelvészet*: „A nyelvi változatok, illetve a nyelvhasználat és az általában alacsony fejlettségi fokon álló közösségekre jellemző hiedelemvilág, illetve kulturális minták viszonyának tanulmányozása. Gyakran vizsgálja a különböző vallási, foglalkozási vagy rokonsági csoportokhoz való tartozás nyelvi megnyilvánulásait” (É. A., Z. G. 1992: 69). – A magam meghatározása: Az antropológiai nyelvészet interdiszciplináris gyűjtőtudományág, amely az ember (csoport, társadalom) és a nyelv (beszéd) sokoldalú vizsgálatára tö-

rekszik konkrét nyelvi anyaggyűjtés alapján, a gondolkodási formák, a nyelvi (közösségi) relativizmus, a hagyomány, a szokás, a nyelvi konvergencia és divergencia meghatározásával és figyelembevételével; a beszélő egyén és közösség, hely (tér), idő, a beszéd és más kulturális szokások, a gyakorlat koordinátáinak szem előtt tartásával. Nem tekinthető önálló és független tudománynak, hiszen a folklorisztika (sőt folklórlingvisztika), a pszicho-, etno- és szociolingvisztika, a szövegtan, a szemiotika, a pragmatika stb. eredményeit és módszereit fölhasználja, szempontjai azonban rugalmasabbak és tágabbak.

Az antropológiai nyelvészet csak szűkebb felfogása révén lehet a primitív vagy természeti népek, nyelvek tudománya; ma ennél jóval szélesebb értelemben használhatjuk, s általában a tradíciókat megtartó, átalakító és létrehozó (tehát civilizált, ipari, városi stb.) társadalmi kis- és nagycsoportokra vonatkozó kutatásokat érthetjük alatta.

Az antropológiai nyelvészet e szélesebb értelemben csak kutatási módszernek, szemléletnek fogható föl. Ez a tudományos státusz meglehetősen emlékeztet a szemiotika helyzetére, múltjára-jelenére, s egy kicsit előrevetíti az antropológiai nyelvészet lehetséges helyét Magyarországon és másutt.

5. A lehetséges kutatási területek. – A modern nyelvi, beszédjelenségek kutatásai már eleve önmagukban kell, hogy foglalják az antropológiai szemléletet. Illetve lehet, hogy a szemlélet hiányzik, ám az anyag e szemlélettel később is vállatóra fogható, több, mélyebb, általánosabb következtetés levonható általa. Az antropológiai gondolat benne rejlik minden szókészlet-tani, szociolingvisztikai, szövegtani gyűjtésben, még akkor is, ha első látásra ezt nem vesszük észre, illetve nem veteti észre velünk a szerző. De jellegzetesen ilyen téma a jelek és jelnyelvek (a legkülönbözőbb titkos nyelvek) közösségi használata (gesztuskommunikáció), a rokonsági terminológia alkalmazása, változása, a nyelvi univerzálék és a nyelvi perifériák kérdésköre, a legkülönbözőbb nyelvszokások, nyelv hagyományok, valamint kommunikációs konfliktusok világa, a nyelvi funkciók, s az ezeknek megfelelő társadalmi-közösségi gyakorlat, produktumok, a káromkodások és egyéb indulatszavak stb.

Konkrét példán is bemutatva: a már említetteken túl nyelvészeti antropológiai megjegyzéseket fűztem RÁCZ ENDRÉ-nek a *belehallás* (hangutánzó mondások) jelenségéről írott tanulmányához, ezzel is azt jelezve, hogy a megfigyelések, gyűjtések több szemszögből vállatóra foghatók (BALÁZS 1992).

Bár a Dell Hymes-i beszélés etnográfijáról magyarul is több fordítást ismerünk, e tanok szinte érintetlenül hagyták a magyar néprajz- és nyelvtudományt. Pedig e két tudományág kapcsolata hagyományosan jó; eredmé-

nyeinket előszeretettel bocsátjuk egymás rendelkezésére. Ám ez az együttműködés mintha csak a múltbeli tényekre vonatkozna, s a jelen nyelvi és szokásállapotával kevesebbet törődni. Talán a jelen összetettsége és a könnyebb ellenőrizhetőség riaszt el bennünket?

6. Összefoglalás és kitekintés. – Az antropológiai nyelvészet megteremtette már első hídfőállásait két egyetemünkön, a terminus lassan egy évtizede a magyar szakirodalomban is fel-felbukkan. Tudományos kutatások, programok szerveződnek; terveink szerint hamarosan munkaértekezletet is tartunk magyar kutatók közreműködésével az együttgondolkodás, együttműködés reményében. Talán ebből kötetet is tudunk az érdeklődők rendelkezésére bocsátani. Mindaddig a nyelvészeti antropológia vagy antropológiai nyelvészet csak előadásokon és tanulmányokban él; de él és jelen van – már Magyarországon is.

Jegyzetek

*Köszönöm Szathmári István tanár úrnak, hogy a Mai Magyar Nyelvi Tanszék fennállásának 20. évfordulóján tartott előadásában külön is megemlítette ezt a témát, mint a tanszéki profil egyik összetevőjét (BALÁZS 1991: 17). Előadásom a Harmadik Alkalmazott Nyelvészeti Konferenciára készült (Miskolc, 1993. április 2–3.), de a konferencia jellegéből adódóan csak szóban és kiegészítésekkel ismertettem, viszont a konferencia tanulmánykötetében első változata megtalálható.

Az írás alapjául szolgáló tanulmányutamat a Peregrinatio II. ELTE Alapítvány által biztosított hollandiai tanulmányutam tette lehetővé. Jelen munka az OTKA F4866. számú kutatási program keretében készült.

Szakirodalom

BALÁZS GÉZA (1987) A kapcsolatfelvétel nyelvi formái. *Magyar Nyelvőr*, 111. 402–12.

BALÁZS GÉZA (1991) A nyelvészeti antropológia a mai magyar kutatásban és oktatásban. In: BALÁZS G. szerk.: *Hagyomány és újítás a mai magyar kutatásban és oktatásban*. Nyelvtudományi Dolgozatok 38. ELTE: Budapest. 53–60.

BALÁZS GÉZA (1992) Belehallás. Egy nyelvészeti antropológiai probléma és környezete. In: KOZOCSA S. G. – LACZKÓ K. szerk.: *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára*. ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék: Budapest. 13–8.

BALÁZS GÉZA (1993) A jelszó szemiotikai, nyelvi arculata. *Magyar Nyelv*, LXXXIX. 56–70.

BAUMAN, RICHARD (1992) Text and discourse in anthropological linguistics. In: *International Encyclopedia of Linguistics*, Oxford: University Press, Vol. 4. 145–7.

É.A., Z. G. (ÉRSZEGI ANDRÁS, ZÓLYOMI GÁBOR) (1992) *Cambridge Enciklopédia*, Maecenas, Budapest.

HILL, JANE H. (1992) Anthropological Linguistics. In: *International Encyclopedia ...*, i. m. 65–8.

HYMES, DELL ed. (1964) *Language in Culture and Society: A Reader in Linguistics and Anthropology*. Harper and Row Publishers: London.

KIEFER FERENC (1992) Kognitív nyelvészet. Előadás és sokszorosított anyag. MTA Nyelvtudományi Intézet: Budapest, 1992. október 27.

SAVILLE-TROIKE, MURIEL (1982/1989) *The Ethnography of Communication*. An Introduction. (Language in Society 3.) Basil Blackwell: Oxford.

ZSILKA JÁNOS (1991) *Anthropologia linguistica* (2). A Trinitas fogalmának nyelvi szubsztrátuma. In: BALÁZS G. szerk.: *Hagyomány és újítás ... i. m.* 101–24.

K. BALOGH JUDIT

A *t* végű igék felszólító módjáról

Az igeragozás paradigmájában a felszólító módú igealak általában a beszélő akaratát, kívánságát vagy beleegyezését fejezi ki (MMNy. 172). Ez a formailag egységes kategória komplex kategória, hiszen a felszólító mód segítségével kifejezett akaratnak igen sokféle árnyalata lehet (parancs, kérés, óhaj, ráhagyás, megengedés stb.) aszerint, hogy a beszélőnek és a beszédpartnernek az akarata mennyire van egyensúlyban.

A felszólító mód formai kifejezője, alaki jelölője leginkább az igető után álló *j* módjel (írj), amely megnyúlhat, s ekkor *jj* (jöjjön), *gy* alakban is jelentkezhet (tégy), ráadásul *ggy*-ként is realizálódhat (higgy). Sőt \emptyset is jelölheti, mégpedig a tárgyas ragozásban, az egyes szám 2. személyű rövid alakban: *várd* (vö. *várjad*), *kérd* (vö. *kérjed*).

A *j* módjel gyakran módosul. Módosulásai között beszélhetünk teljes hasonulásról, mely lehet jelölt a *dz*, *s*, *sz*, *z* végű igéken (fogó*ddz*unk, mossák, másszon, zúzzátok); és jelöletlen (hagyj); valamint összeolvadásról (*adj*).

Az általános felfogás összeolvadásnak minősíti azt az esetet is, amikor a *t* végű igékhez járul a *j* módjel, s a *lát*-ből *láss*, a *bocsát*-ből *bocsáss*, a *fordít*-ből *fordíts*, a *szánt*-ből *szánt*s lesz (Kis magyar nyelvtan 102; MMNy. 172). Az akadémiai nyelvtan ún. alaktani kötöttségű összeolvadásnak nevezi az említett hangváltozást (MMNyR. II, 102–3). Leíró szempontból azonban semmiképpen sem fogadható el az elemzés, hogy a *t+j* hangkapcsolat összeolvadásként *ss*, illetve *cs* (ts) hangot eredményezzen (vö. A magyar nyelv könyve 129). Hiszen e két hangból a mai nyelvben *ty* lesz (vö. MMNyR. II, 102), mint ahogyan ezt a kijelentő módú alakok is példázzák: *látja*, *bocsátja*, *fordítja*, *szántja*. Miért viselkedne ugyanez a két hang ösz-